

ČO JE OPERACIONALISTICKÁ FILOZOFIA?

DIETER PÄLIKE, Univerzita Martina Luthera, Halle

PÄLIKE, D.: What Is Operationalist Philosophy? *Filozofia* 33, 1978, No 4, p. 443—457

The paper deals with the analysis and criticism of the philosophical conception of the founder and significant representative of operationalist philosophy Anatol Rapoport. The author points out at the subjective-idealistic character of operationalism. Also Rapoport's conception builds on the starting-points of the classical subjective idealism of Berkeley's and Hume's type and connects them with the development of science. The author polemizes with his conception of man, science and rational analysis, as the only correct scientific method. Rapoport denounces dialectics, in both its idealistic and Marxist shape, as inimical to science and as a method of suppressing man's creative powers, first of all of the mental capacities of intelligentsia. He concentrates his attacks namely against the elementary category of dialectics — the contradiction, which he conceives purely subjectively. Allegedly it should be excluded, as it is a mark of defective thinking. Rapoport wants to realize this by broadening "the relative systems" so that they should be capable of accepting the mutually exclusive, contradictory experiences of man. Against the philosophical and methodological conception of contradiction he applies the idea of complementarity.

The author points out the most important aspects of ideologically integrating function of operationalist philosophy.

Možnosti nemarxistického myslenia produkovať zdanlivo nové filozofické koncepcie ešte nie sú vyčerpané. Každá trieda, každá sociálna vrstva, každá strana a každý jednotlivец stojí v našom dnešnom svete pred úlohou duchovne sa vyporiadať s týmto svetom, formulovať svoje požiadavky voči nemu a ideologicky znázorniť svoje postavenie v ňom. Duchovná činnosť zameraná na svet sa však v žiadnom prípade neodohráva vo vákuu. Sú to reálne procesy eminentného historického významu, ktoré dnes determinujú obsah, formu a metódu duchovnej orientácie vo svete. Filozofické myslenie má pritom stále významnú úlohu. Vytvára sa protirečivo a svojím spôsobom vyjadruje antagonistický charakter spoločenského vývoja. Táto výpoveď platí nielen pre vzťah dialektického a historického materializmu k všetkým ďalším formám filozofického myslenia, ale aj pre vnútorné vzťahy dnešnej buržoáznej filozofie. Pokiaľ ide o jednotu a ucelenosť, neexistuje žiadna buržoázna filozofia, ktorá by sa dala porovnať s filozofiou robotníckej triedy a socializmu. Buržoázna filozofia ako celok nie je schopná dať na základné otázky súčasnosti také odpovede, ktoré by zodpovedali objektívnemu vývinu sveta a zároveň by nadväzovali na základné životné záujmy tých síl, ktoré reálne hýbu dejinami a uskutočňujú historický pokrok. Buržoázna filozofia verbálne pristupuje k historickému procesu ako celku, obsahovo a koncepcne však zasahujú jej teoretické možnosti len jednotlivé aspekty, detaily. Stáva sa pritom tým, čo Lenin kedysi nazval „módnym

filozofickým prúdom“. Často izoluje jednotlivito vypichnuté javy reálneho procesu života a zároveň ich posudzuje zovšeobecnene.

Aj operacionalistická filozofia je takýmto módnym filozofickým prúdom. Vytvoril ju Anatol Rapoport, Rus žijúci v exile v USA a pôsobiaci tam ako prírodovedec, matematik a political scientist. Veľkou témou operacionalistickej filozofie je spôsob života človeka v podmienkach rozsiahlej vedecko-technickej revolúcie (chápaných izolovane od hlavného obsahu našej epochy). Pritom sa operacionalistická filozofia vydáva za intelektuálne hnutie, ktoré vyvolal pokrok vedy. Pokiaľ ide o jej svetonázorovo-filozofické stanovisko, je osobitnou formou subjektívneho idealizmu. Svoje sociálne korene má v tej časti buržoáznej inteligencie, ktorá nestojí celkom na pôde imperialistických vládnuúcich tried, a preto ani neuprednostňuje „vládnúcu ideológiu“. Zakladá sa na domnienke, že inteligencia je osobitnou sociálnou vrstvou, ktorej život prebieha nezávisle od „životného procesu“ monopolistického kapitálu. Ideologicky sa to prejavuje v ilúzií o vedeckom výskume ako demokratickej inštitúcii, o spoločenstve ľudí činných vo vede ako „scientific community“, o misijnej funkcii intelektuála atď. Idealistický charakter tejto ilúzie je v tom, že vyjadruje obsahy vedomia, ktoré nemajú reálny základ, že je v rozpore s dejinnou tendenciou vývoja vedy v našich dnešných historických podmienkach, ktorá smeruje k vytvoreniu materiálno-technickej základne komunistickej spoločnosti.

Subjektívny idealizmus operacionalistickej filozofie je predovšetkým poznávaco-teoretický. Rozvádza základné motívy klasického subjektívneho idealizmu Berkeleyho a Humovho typu a spája ich s problémom rozvoja vedy.

Tak vychádza Rapoport pri svojom výklade predpokladov poznávania z toho, že veľká časť našich vedomých a nevedomých aktivít sa zdá byť zameraná na to, aby sme sa sami zachovali ako žijúce systémy, ktoré sú obdarené identitami. Keďže sme si vedomí „vnútorných skúseností tohto procesu zachovania“, sme náchylní posudzovať aj iné javy meradlom našej subjektívnej skúsenosti. Projekciou, analógiou a extrapoláciou uskutočňujeme poznávanie, nebrzdené žiadnou kritickou analýzou. Neviazaná projekcia je — podľa Rapoportu — aj základom kauzálneho myslenia: „Spojenie časovo na seba naväzujúcich dejov je základom tak nášho poznania kauzality, ako aj nášho vnútorného pocitu chcenia... Najskôr zažijeme chcenie, potom konáme. V našom chápaní kauzality pripisujeme začiatok jedného deja nástupu iného deja, pričom žiaden nie je nevyhnutne následkom vôle niekoho. Skúsenosť chcenia však predchádza pojem objektívnej kauzality.“ (1, s. 21) Subjektívne skúsenosti, ich projekcia, popieranie objektívnej kauzality ako podmienky poznania boli však práve hlavnými témami klasickej subjektívno-idealistickej teórie poznania. Chýba ešte moment introspekcie.

Berkeley, Hume a Kant zakladali svoje subjektívno-idealistické chápanie teórie poznania na filozofickej analýze poznávacej schopnosti

človeka. Vychádzali z pojmu skúsenosť, v ktorom chceli filozoficky stvárniť vzťah zmyslového a racionálneho poznania. Základom všetkých skúseností sú zmyslové vnemy, za ktoré sa síce pomocou syntaktickej funkcie nášho rozumu dá vyjsť, o ktorých sa však nedá povedať, odkiaľ prichádzajú, na čom sa zakladajú, čo ich zapríčiňuje. Rapoport sa odkláňa od tejto klasickej koncepcie. Staví otázku pôvodu skúseností a vidí ju koniec koncov vo fyziologickej, biologickej štruktúre človeka. Evolúcia a rovnováha sú podľa neho najvšeobecnejšími podmienkami pre existenciu skúseností a poznania vôbec. V rámci týchto podmienok je možné primárne zvieracie správanie, to znamená spôsoby reakcie organického systému na okolité vplyvy podľa geneticky podmieneného vzoru správania. Také správanie sa formuje v špecificky ľudské správanie riadené skúsenosťou prostredníctvom „symbolického okolia“ človeka. V tomto symbolickom okolí, ktoré označuje Rapoport ako kultúru, je signál spúšťajúci zvieracie správanie nahradený silou symbolu, ktorá riadi ľudské správanie. Rapoport hovorí: „Správanie človeka závisí predovšetkým od vnímania symbolov a ich zovšeobecných významov, to znamená od porozumenia reči. Reč je tým, čo umožňuje kultúru a kultúra je tým, čo odlišuje človeka od každej inej živej bytosti.“ (1, s. 56)

Existencia skúseností a poznania je v operacionalistickej filozofii viazaná na reč a kultúru ako nevyhnutnú podmienku. Ani tieto motívy subjektívno-idealistického osnovania poznania nie sú v žiadnom prípade nové. Odvodenie ľudskej schopnosti poznávania z bioštruktúry človeka prostredníctvom Darwinovho princípu selekcie urobil, ako je známe, aj Avenarius. Kultúrne a jazykovo-teoretické komponenty nachádzame naproti tomu v klasickej podobe v americkom pragmatizme 19. a začiatku 20. storočia. Obidve koncepcie (aj v Rapoportovej interpretácii) privádzajú základné protirečenie klasickeho subjektívno-idealistického učenia o poznání na vyššiu úroveň: Kantovmu chápaniu človeka ako bytosti podriadenej „prírodnej kauzalite“ zodpovedá teória biologickej rovnováhy operacionalistickej filozofie; chápaniu, že človek je „morálna bytosť“, zodpovedá kultúrno-teoretické osnovanie poznania. Obidve teórie sa navzájom dopĺňajú a vytvárajú abstraktno-teoretický obraz podstaty človeka. Tento dualizmus v teoretickom pohľade na človeka je podmienený axiómou každej buržoáznej filozofie, že podstata človeka je *daná* a nie je produktom konkrétnej prakticko-predmetnej a historicky determinovanej činnosti človeka. Preto sa podstata človeka v buržoáznej filozofii javí ako mimohistorická a nehistorická, ako nadradená histórii a spoločnosti. Tak je tomu aj v Rapoportovej operacionalistickej filozofii.

Operacionalistická filozofia nám nehovorí, čo je človek. Vymenúva však základné potreby biosystému „človek“, ktorých uspokojenie zabezpečuje identitu tohto systému. Sú to tieto potreby:

1. *Potreba zostať nažive* — údajne zodpovedá najvšeobecnejšiemu princípu života, totiž zákonu boja o existenciu. Rapoport prijíma pri osnovení svojej koncepcie Darwinovu teóriu selekcie a dopĺňa ju po-

pulárnymi reprodukciami výsledkov genetických a biochemických výskumov.

2. *Potreba príslušnosti* — údajne súvisí so spôsobom správania spojeným s pudom stádovosti a je zameraná na to, aby sa „vlastné Ja“ dostalo na rovnakú úroveň so spoločenstvom, ktoré „Ja“ presahuje. Táto potreba sa prejavuje v „my-skupinách“ lokálneho, politického, kultúrneho alebo národného charakteru a odráža sa v spôsobe myslenia, ktorý je základom veľkých náboženstiev. Tu uvádza Rapoport výsledky sociologických, etických a iných výskumov.

3. *Potreba poriadku* — sa vraj prejavuje v každej forme duchovnej činnosti človeka, či v umeleckej, či vo vedeckej. Do rovnakej kategórie má byť zahrnutá aj „čistá veda“, „čím sa myslia všetky pokusy vysvetliť vesmír, bez toho, že by boli pri tom v hre bezprostredne užitočné ciele. Tak patria do kategórie ‚čistej vedy‘ najnovšie kozmologické teórie odvodené z modernej fyziky i naivné legendárne učenia predvedeckých národov o vznikú sveta.“ [2, s. 158] Nie je ťažké poznať, že v tomto chápaní sa stretáva množstvo názorov všetkých možných filozofií, ale aj mnohých autorít vo fyzike, napr. Newtona, Einsteina, Pauliho, Heisenberga atď.

4. *Potreba istoty* — súvisí so zmyslom pre čas, ktorý umožňuje predvídanie budúcnosti a nie je ničím iným ako dôverou v to, že ostatné potreby nie sú uspokojované len dnes, ale možno to očakávať aj pre budúcnosť. Z nej pramení aj pranie môcť dúfať.

Tým, že sa človek usiluje o uspokojenie týchto potrieb, zbiera skúsenosti a podľa nich posudzuje svet. Rapoportovo subjektívno-idealisticky interpretované poznanie sa javí ako človeku primerané chápanie poznania. Svojou najvnútornejšou podstatou je teda každý človek subjektívny idealista.

Súhrn týchto potrieb reprezentuje v operacionalistickej filozofii všeobecnú prirodzenosť človeka nezávisle od sociálnej, politickej a inej príslušnosti ľudí, nezávisle od štádia historického vývoja. Sú teda „dané“. V rámci týchto potrieb sa človek vyvíja v „plastickú“ živú bytosť, lebo najmenej závisí od strnulých a geneticky určených vzorov správania. Táto plasticosť je údajne tým ľudským „mechanizmom prežitia“. (1, s. 53) Ako zvlášť účinný „nástroj na prežitie“ si vytvoril človek vedu.

Vedu chápe operacionalistická filozofia ako rôzne použiteľný nástroj na „prežitie“. Ako prototyp vedy platí prírodoveda. Zakladá sa síce na principiálnom subjektivizme človeka, ale stala sa možnou až vtedy, „keď človek obrátil svoju pozornosť *mimo* vlastného Ja a naučil sa asociovať za sebou nasledujúce udalosti, ktoré neboli žiadnym spôsobom späté s jeho vnútornými pocitmi alebo hnutiami vôle.“ Aké sú však podmienky, pri ktorých môže nastať asociovanie za sebou idúcich udalostí? Zodpovedanie tejto otázky súvisí s operacionalistickou charakteristikou vedy.

Ako prvý moment menuje Rapoport *objektívizáciu*, prípadne *deper-*

sonalizáciu vonkajšieho sveta, ako sa dostala predovšetkým do fyziky. Fyzika neinterpretuje svet ako manifestáciu božej vôle alebo naplnenie nejakého zmyslu, ale ako súhrn bezúčelových a náhodných dejov. (1, s. 21)

Ako druhý moment uvádza Rapoport *princíp ekonómie myslenia*. Tento princíp umožňuje vedcovi použiť pri vysvetľovaní prírodných javov osobitné, špeciálne pre tieto javy postulované princípy. Pomocou princípu ekonómie myslenia sa má očistiť predovšetkým biológia od „životnej sily“ a iných analogických teologických princíпов na vysvetlenie prispôsobenia druhov okoliu. (1, s. 23)

Ako tretí moment sa uvádza *relativizmus vzťažných systémov*: „Principiálne sú hranice systému, ktoré ho delia od jeho okolitého sveta, vecou názoru pozorovateľa.“ (1, s. 27) Toto relativistické stanovisko je pre operacionalistickú filozofiu príznačné a udeľuje jej samej, ako aj ňou hlásanej koncepcii vedy protirečivý charakter.

Štvrtý moment vidí Rapoport v *metodickom charaktere vedy*, ako sa prejavuje v experimente ako v splynutí rozumu a konania. „Skutočným začiatkom modernej prírodnej vedy je experiment — spojenie rozumu a konania. V experimente ‚načúva‘ vedec oveľa viac tomu, čo mu chce príroda povedať, ako to robí pri pozorovaní. V experimente kladie vedec prírode priame otázky, to znamená, že núti prírodu, aby odpovedala na otázku, ktorú on, vedec, sformuloval. Rozum riadi formulovanie otázok, takže odpovede sa nehromadia v neusporiadaných hromadách, ale hodia sa do logickej schémy nazývanej teória.“ (1, s. 99—100)

Konečne piaty moment vidí Rapoport v *inštrumentálnom charaktere vedy*. Je v tom, že sa rozum a konanie spoja a vedú k organizácii sledu konaní, k voľbe smeru konania a k vízii cieľa konania. Rapoport chápe teda vedeckú činnosť ako vedomú účelnosť a ako racionalizovanie konania. (1, s. 100)

Rapoportovým cieľom je na základe vymenovaných nehistorických, „najvšeobecnejších“ základných potrieb človeka novým spôsobom interpretovať momenty vedy, ktoré uviedol a ktoré vyjadrujú nepochybné aspekty skutočného vývoja vedy. Ide mu o to, aby predstavil vedu, ktorá sa rozvíja od renesancie, teda od formovania prvotnej buržoázie vo vládnúcu triedu, ako vedu primeranú podstate človeka. Tento zámer zahŕňa zároveň sankcionovanie zakotvenia vedy v modernej buržoázno-kapitalistickej spoločnosti. Táto sa javí koniec-koncov ako jedine možné reálne médium existencie vedy, v ktorom môže byť inštrumentálna funkcia prežitia plne rozvinutá. Rapoport argumentuje túto myšlienku exkurzom do histórie prírodovedy v jej vzájomnom pôsobení s formujúcou sa buržoáznou spoločnosťou. (1, s. 94) Dospieva k záveru, že veda neumožňovala len čoraz lepšie ovládnutie prírody človekom, ale podporovala aj stabilitu spoločnosti tým, že vplývala na urovnanie triednych konfliktov. Rozumie sa, že pre Rapoportu sú rozpory v triednej

spoločnosti výlučne ideologickými rozpormi, alebo sú aspoň zapríčinené ideologicky kontraverznými názormi. To zodpovedá Rapoportovej redukcii spoločnosti na kultúru, na „symbolické okolie“ alebo „človekom vytvorené okolie“, čo je len iné označenie pre to isté. Operacionalistická filozofia veľmi vysoko hodnotí kultúrnu funkciu vedy. Keďže táto filozofia vidí podstatu človeka v jeho duchovosti, interpretuje vplyv vedy na kultúru predovšetkým ako zmeny v presvedčení ľudí: „Ešte väčší význam ako vzájomne sa posilňujúce interakcie vo vnútri vedy a interakcie medzi vedou a technikou mal vplyv, ktorý mala veda na svetonázor ľudí, ktorí žili vo vedecko-priemyselných spoločnostiach. Prevládlo stanovisko aktivity a dynamiky... V jeho centre stojí vedome a účelne konajúci — nie boh, ale človek. Tento konajúci sleduje svoj cieľ, pričom manipuluje so svetom okolo seba. Je toho schopný, lebo pozná súvislosti medzi príčinami a účinkami. V dôsledku toho vie, že na dosiahnutie želaných účinkov musí len vytvoriť podmienky, ktoré k nim vedú.“ (1, s. 103) Najskôr sledujú ľudia, každý pre seba, cieľ svojho individuálneho sebazachovania. Z toho pramení boj všetkých proti všetkým. Tento boj však protirečí potrebe istoty. Riešenie tohto protirečenia v žiadnom prípade nie je v procese materiálneho života spoločnosti, ale v ideológii. Veda sa stará o to, aby protirečenie, ktoré sa najskôr javí ako protirečenie človeka k vedomiu, nebolo chápané ako protirečenie. Najvyššou kultúrnou funkciou vedy je zapuďiť introspekciu vedomia a zbaviť sa v spoločenskom a individuálnom vedomí myslenia v protirečeniach. Toho je veda schopná, lebo rozvinula analytické metódy. Operacionalistická filozofia zovšeobecňuje analytické techniky vedy do konceptu „racionálnej analýzy“ (rational analysis). Rapoport tvrdí: „Racionálna analýza... je takmer definitívne bázou efektívneho myslenia. Tento názor je určený rovnako vedeckou ako praktickou skúsenosťou.“ (3, s. 4) Tým sa racionálna analýza stala základnou vlastnosťou myslenia ako všeobecnej ľudskej schopnosti. V jednotlivostiach charakterizuje Rapoport racionálnu analýzu takýmito znakmi:

Racionálna analýza je *realistická*, lebo počíta s overiteľnými skutočnosťami, chráni nás pred zámenou skutočností s našimi želaniami a oddeľuje otázku „čo je“ od otázky „čo musíme urobiť“.

Racionálna analýza je *deduktívna*, lebo používa všetky použiteľné techniky logického usudzovania, vrátane počítania a matematickej postupnosti.

Racionálna analýza je *predpovedajúca*, teda *produktívna*, lebo nám na základe existujúcich skúseností, rozumom zdôvodnených indukcií a prísnych dedukcií obstaráva najspôhlivejšie očakávania a hodnotenia budúcich udalostí, čím nám prepožičiava meradlo kontroly nad naším okolím.

Racionálna analýza nie je zafaržená, a to nielen citmi (v ktorých obyčajne nachádzame silnú prímes želaného myslenia), ale ani úctou

k autorite, poverou, dogmami a neurotickým strachom, je preto *slobodným* a *chladným* myslením.

Racionálna analýza je znakom *zdravého rozumu*, lebo choromyselný človek očividne porušuje princípy racionálnej analýzy. (3, s. 4—5).

Racionálna analýza sa javí komplexnou metódou myslenia ako *deus ex machina* zvedečteného myslenia, ktoré je podriadené ideologickým hodnotám buržoázneho spôsobu života. „Skrátka — zhŕňa Rapoport svoju koncepciu racionálnej analýzy — racionálna analýza sa uskutočňuje spôsobom riešenia problémov, hoci v rámci rozvinutého myslenia.“ (3, s. 5)

Operacionalistická filozofia je teóriou „racionálnej analýzy“. Zovšeobecňuje súčasť vedeckej metódy, interpretuje ju subjektívno-idealisticky a podriaďuje ju špecifickým ideologickým hodnotám života buržoázie. Najdôležitejšou hodnotou je pritom zabezpečenie identity egoisticky konajúceho človeka v boji proti „iným“. Osnovanie „racionálnej analýzy“ spája Rapoport predovšetkým s tromi — ako verí — hlboko zakorenenými životnými hodnotami buržoáznej spoločnosti, totiž s uznaním súťaženia ako princípu života, s uznaním princípu „najlepšieho prežitia“ a s uznaním vedy ako všemocného nástroja na ovládnutie okoliťého sveta. (4, s. 34). Ideologickou funkciou operacionalistickej filozofie je zdôvodniť tieto životné zvyklosti a propagovať ich. Robí to prostredníctvom svojej teórie potrieb, špiritualizovania podstaty človeka a jeho kultúry, ako aj interpretáciou vedy ako nástroja poriadku buržoáznej spoločnosti.

Rapoport vyvodzuje zo svojej operacionalistickej filozofie konzekvencie, ktoré sú zamerané proti filozofickej teórii socializmu, teda proti dialektickému a historickému materializmu. Zvlášť prudko útočí proti dialektike, ktorá má najmä vo filozofii socializmu dôležitú úlohu ako metodológia poznávania sveta a ako učenie o všeobecných zákonoch prírody, spoločnosti a myslenia. Nikdy nevylučuje iné metódy vedeckého poznania, ale opiera sa o ne, spája ich do komplexného a účinného nástroja poznania a sprostredkúva tento nástroj pre prax uspokojovania potrieb človeka, predovšetkým pre zmenu prírodných a spoločenských pomerov spôsobom vyhovujúcim človeku. V rukách robotníckej triedy a jej strany sa dialektika stala produktívnou teóriou a metódou, bez ktorej nemožno dosiahnuť žiaden, ani najmenší spoločenský pokrok. Životnosť dialektiky sa prejavuje najmä v jej tvorivom využití pri teoretickej a praktickom riešení základných otázok ďalšieho budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Myšlienka, ktorú prebral Lenin od Černyševského, že dialektika je „algebrou revolúcie“, sa potvrdila práve v rozvoji socializmu. Keďže dialektika je teoretický nástroj, ktorý môže svoje plné pôsobenie rozvíjať len prostredníctvom robotníckej triedy, útočia proti nej tí teoretici, ktorí sú proti spojenectvu s robotníckou triedou. K nim patrí aj operacionalistický filozof Anatol Rapoport.

V podstate namieta Rapoport proti dialektike, že je politickou ideológiou na zdôvodnenie totalitnej moci, a tým smeruje proti slobode individua. Sloboda individua — ako hovorí operacionalistická filozofia — je „len nehatená schopnosť uposlúchnuť nepochybné sklony“. (1, s. 174) To, že individuum nemôže uposlúchnuť všetky sklony, aby tak dosiahlo totálnu, obsahovo naplnenú slobodu, vyplýva z axiomatiky potrieb operacionalistickej filozofie. Už menované základné potreby človeka „potláčajú“ do určitej miery nevyčerpatelne sklony a schopnosti ľudského individua, „sublimujú“ ich do symbolických interakcií v „človekom vytváranom okolí“, konečne do vedy. Tu je zrejmá súvislosť s Freudovou psychoanalytickou teóriou kultúry. Podmienky pre neslobodu človeka sú neblahými osudnými potrebami človeka, sú zároveň nemennými „vnútornými“ podmienkami individua. V zmysle operacionalistickej filozofie možno slobodu uskutočniť len na obmedzenom priestore intelektuálnej činnosti človeka. Inak chápe problematiku slobody dialektika. Vo svojej vedeckej, materialistickej podobe vychádza dialektika z toho, že ľudská podstata nie je žiadne abstraktum, ktoré je vo vnútri žijúceho, tvorivo činného človeka a ktoré by bolo inkarnáciou nemenných základných potrieb ľudí. Dialektika vôbec nepopiera, že ľudia majú potreby, ktoré musia uspokojovať. Učí však aj, ako tieto potreby vznikajú, že sa historicky menia, že zmenené potreby vyžadujú zmenené predmety a formy ich uspokojovania. Práve tento dialektický pohľad na podstatu potrieb je základom politiky, ktorú uskutočňujú komunistické strany socialistického tábora pre blaho robotníckej triedy a všetkých pracujúcich. Možno sa o tom rýchlo presvedčiť nahliadnutím do programu strany a pohľadom na život. Potreby sú uspokojované prostredníctvom práce, ale zároveň vznikajú nové potreby, a tak sa rozvíjajú. Nevyhnutné je samozrejme aj poznanie potrieb. Ale to je len jedna stránka, podstatnejšie je obsahové uspokojenie potrieb ako nevyhnutná podmienka pre rozvoj človeka a pre spoločenský pokrok. Operacionalistická filozofia stavia naproti tomu poznanie potrieb na jednu úroveň s ich uspokojovaním. Jej idealizmus v chápaní potrieb kladie za cieľ ľudského sebauskutočnenia a slobody modely intelektuálneho správania, založené na racionálnej analýze vedomia. Preto sú intelektuáli „najslobodnejší“ ľudia a sú schopní učiť slobode iných ľudí. Sú však zároveň aj „najneslobodnejšími“ ľuďmi, lebo sa neustále musia stavať na odpor proti všetkým len mysliteľným formám duchovnej represie. Operacionalistická filozofia tak vidí v dialektike osobitnú formu duchovnej represie „slobodného“ intelektuála.

Podľa toho je Rapoportova polemika zameraná proti dialektike tak v jej idealistickej heglovskej podobe, ako aj v jej vedeckej, marxisticko-leninskej forme. V zameraní proti Heglovi konštatuje Rapoport, že má dôvod predpokladať, „že Heglova záplava slov vyvoláva v jeho duchu nejaké predstavy, ktoré pokladá za zjavenie vlastnej skutočnosti“. (1, s. 172) Rapoport stavia teda dialektiku v tomto bode na

jednu úroveň s náboženskou mystikou zjavenia. Tým sa Rapoport pokúša postaviť dialektiku proti „vlastnej“ vedeckej metóde, ktorú sa usiluje operacionalistická filozofia zovšeobecniť, pokúša sa denuncovať ju ako číry nezmysel, ako nevedeckú. Toto hodnotenie uniká významu požiadavky objektivity vedeckého poznania, tak ako ju chápe Rapoport. Ďalej tvrdí, že okrem Hegla neexistoval vôbec nikto, „kto by s ním bol v ‚spätnej väzbe‘, či už by mu rozumel, alebo mu protirečil, čo je nevyhnutné, ak má myslenie *nejako* zostať v hraniciach duchaplnosti. V celej svojej odbornej činnosti sa nemeckí filozofi nepúšťali často do plodnej výmeny myšlienok.“ (1, s. 172—173) Zmyslu tohto tvrdenia, z hľadiska dejín filozofie prinajmenej ľahkovážneho, možno porozumieť, ak si spomenieme na určité základné predpoklady konceptu racionálnej analýzy. Táto sa zakladá na predstave jednoty duchovne navzájom kooperujúcich, pravidlami dialógu intelektuálne navzájom spojených subjektov. To je ideál mimospoločenskej „scientific community“, ktorú zrejme videl Rapoport realizovanú v „metaphysical club“ Charlesa Sandersa Peircea. (4, s. 62; 5) Táto predstava je pre Rapoportu argumentom pre tvrdenie, že dialektika sa dogmaticky uzatvára pred vplyvom myšlienok, že je neproduktívna a predstavuje sa ako „tajomná veda“. Úlohu tu má aj Rapoportov relativizmus vzťažných systémov. Subjekty, ktoré v „scientific community“ vedú spolu dialóg, sú totiž chápané ako samostatné duchovné kvality, ktoré sú v akomsi *vonkajšom* vzájomnom duchovnom pôsobení. Tento systém vzájomného pôsobenia je všeobecným vzťažným systémom, ktorý interpretuje každý z účastníkov dialógu svojím spôsobom. V rámci tohto systému má tak každý svojím spôsobom právo dosiahnuť individuálnu slobodu. Pre Rapoportu je toto ideologickým programom, lebo ideu vzťažného systému intelektuálneho dialógu chápe ako základnú myšlienku novej kultúry. Zrejme je to v jeho kultúrno-historickom pohľade na svet: „V politickej súvislosti sa „konajúci“ javí ako indivídium dychtiace po moci (ako Machiavelliho knieža) alebo ako spoločenský organizmus (napr. štát). V súvislosti s hospodárstvom (hlavnej činnosti, ktorá sa stala prevládajúcou po priemyselnej revolúcii) je konajúci podnikateľom, ktorý sa ženie za ziskom. V súvislosti s vedeckým humanizmom sa stáva konajúci človekom, ktorý sa usiluje zlepšiť svoju situáciu tým, že preformováva svoje okolie primerane svojím potrebám.“ (1, s. 104) Dobre si to pamätajme! Rapoport rozumie pod okolím „symbolický“, „človekom vytvorený svet“. Nebudeme túto myšlienku ďalej analyzovať, ale uspokojíme sa s výtkou, že Rapoportova „teória“ dejín predstavuje modifikáciu zákona troch štádií Augusta Comta a že ideál „vedeckého humanizmu“ je prebratý z amerického pragmatizmu. On núti Rapoportu, aby odmietol dialektiku a hlásal nárok intelektuálov na duchovné vedenie v našom dnešnom svete.

„Pokiaľ ide o študentov, očakávalo sa (Hegel a na komunikáciu leniví nemeckí profesori — D. P.), že budú plniť úlohu sudov, do kto-

rých by bola múdrosť profesora naliehavá lievikom“ (1, s. 173) — pokračuje Rapoport v svojej argumentácii proti Heglovi. Za týmto naivným historickým exkurzom amerického profesora dneška sa skrýva opäť celý ideologický program. Vychádza z predpokladu, že dialektiká spôsobuje „koniec diskusie“, a tým zasadzuje koniec intelektuálnemu pokroku. Dialektickú metódu tým denuncuje ako nepriateľskú vede. Dialektici majú vždy pravdu a nie sú schopní pochopiť iné stanoviská a snád' ich aj akceptovať. Najmä v „totalitných komunistických režimoch Východu“ sa vraj rozšíril v štátnej ideológii intolerantný duch dialektiky ako metóda „vždy mať pravdu“ — domnieva sa Rapoport. Táto pestuje údajne „dialektiku“ ako metódu integrácie mnohých jednotlivých, individuálnych vedomí do Jedného vedomia, ktoré sa nazýva štátom, univerzom atď. To neprospieva slobode, prekáža jej, pretože sa má dosiahnuť identifikácia s inými a nie slobodné „rozvíjanie seba“. Toto bolo údajne zámerom v manipulovaní s dialektikou najmä u Lenina, ktorý, „švihajúc intelektuálnym bičom“, vytvoril stranu robotníckej triedy za účelom tyranizovať spoločnosť a duchovný život. A tak denuncuje Rapoport dialektiku ako metódu potláčania tvorivých síl človeka, predovšetkým však duševných schopností inteligencie. Ďalej hovorí: „Názory veriaceho katolíka, ortodoxného sovietskeho komunistu a názory Hegla sa líšia od „liberálnych“ názorov len tým, že okruh „normálnych“ sklonov (ktorým sa „slobodné“ individuum môže oddať) je definovaný so zreteľom na rozsiahlejší organizmus, nech sa volá bohom, ako sa stelesňuje v cirkvi, alebo robotníckou triedou alebo komunistickou stranou namiesto „demokratickej, humánnej spoločnosti“, ako ju vidia západní liberáli.“ (1, s. 174)

Nie vždy však argumentuje Rapoport proti dialektike tak naivne a neobratne antikomunisticky. Zdá sa, že intuitívne cíti, že vedecky niečo „na tom“ je. Tak sa pokúša zachrániť Marxove výsledky dialektického skúmania kapitalistického spôsobu výroby. Usiluje sa tiež odvodiť Marxovu materialistickú dialektiku z viery vo vedu ranej buržoáznej spoločnosti. Spoločenskovedné analýzy moderných marxistov hodnotí Rapoport ako vzorové príklady možných „systémových analýz“. O to pozoruhodnejšie je čítať u Rapoportu o vzťahu dialektiky a vedeckej metódy, že dialektici neurobili niečo, čo v skutočnosti predsa urobili. Za cieľ polemiky si opäť vyberá Hegla: „Údajne poskytol presvedčivý popis srdca a duše vedeckej metódy — totiž nekonečnej špirály tvorby hypotéz („téza“), pokusu o verifikáciu, potom konečného vyvrátenia hypotézy („antitéza“) a konečne... pokroku k ďalšiemu stavu cez zovšeobecnenie hypotézy, takže zahŕňa tak potvrdzujúce, ako aj odporujúce okolnosti („syntéza“).“ (1, s. 173) Veď práve to, aj keď idealistickým spôsobom, Hegel urobil. Prirodzene z tohto idealistického spôsobu vyplýva nepoužiteľnosť dialektiky pre skutočný, predmetný výskum. Preto ju Marx a Engels pretvorili, postavili „z hlavy na nohy“. Keby Rapoport skutočne čítal tak Hegla, ako aj Marxa, toto by mu ur-

číte neuniklo. Mohol by sledovať, ako sa dialektické myslenie cez štúdium, vedeckú analýzu skutočných, konkrétnych objektov rozvíja. Videl by, že dialektický prístup sa nevyčerpáva opisom vedeckej metódy, ale stále obsahuje tvorivú činnosť. V tomto zmysle je dialektika úplne filozofiou tvorivého človeka. Rapoport sa však pokúša chápať dialektiku ako prázdnu schému. Jednou z jeho metód je predstaviť dialektickú metódu v Popperovej schéme verifikácie resp. falzifikácie.

Keďže Rapoport verí, že skutočne vedeckú metódu objavil v podobe racionálnej analýzy, cíti sa povinný zaujať stanovisko k neanalytickému mysleniu dialektiky. Dôsledne odmieta pre dialektiku základnú tvorbu filozofických pojmov. Ukážeme to na jednom príklade. Ako je známe, Lenin definuje dialektiku krátko ako učenie o jednote protikladov. Boj a jednota protikladov tvoria „jadro“ dialektiky. Jednota protikladov je podmienená ich „bojom“, tento „boj“ je primárny, absolútny, jednota naproti tomu sekundárna, dočasná. Z toho vyplýva, že všetok pohyb objektívnej reality je samopohybom a že najdôležitejšou úlohou vedeckého poznania je štúdium toho všeobecného, ako aj zvláštného samopohybu. Pre štúdium samopohybujúcej sa objektívnej reality využíva dialektika kategóriu protirečenia ako hlavný princíp. Pomocou neho zabezpečuje objektivitu posudzovania, štúdium konkrétnej veci v celej jej totalite rozmanitých vzťahov, pomocou neho sleduje vývoj tejto veci, jej vlastný pohyb, jej vlastný vývoj, študuje jej vnútorné protirečivé tendencie atď. Dialektika zaväzuje teda vedecké poznanie k ďalekosiahlemu, radikálnemu poznávaniu skutočnosti. A práve proti kategórii protirečenia zameriava Rapoport svoju pozornosť. Odmieta protirečenie ako určenie vedeckého myslenia. Nevyplýva to len z logických dôvodov v zmysle posilnenia koncepcie „racionálnej analýzy“. Pre neho je výskyt protirečenia v myslení druhom ideologickým ochoreniam myslenia, neprotirečivé myslenie je naproti tomu výrazom zdravého ľudského rozumu. Ideologicky choré myslenie je vraj predvedecké myslenie, ktoré robí neviazané projekcie, analógie atď. Pochádza z vedecky nereflektovaného vnútorného sveta skúsenosti človeka. Metodologicky sa to prejavuje v tom, že človek chcúci poznávať bol „neopatrný“ pri voľbe svojho vzťažného systému. Je príliš úzky, nie je schopný prijať skúsenosti človeka, a tak sa tieto navzájom vylučujú, protirečia si. Protirečenie je výlučne subjektívnou kategóriou, ktorú možno a treba eliminovať z myslenia, a to rozšírením vzťažného systému.¹ (1, s. 26) V rámci rozšíreného vzťažného systému sa potom javia pôvodne si protirečiace a navzájom sa vylučujúce skúsenosti ako zlučiteľné, vzájomne sa dopĺňajúce. Rapoport uplatňuje teda proti filozofickej a metodologickej koncepcii protirečenia ideu komplementarity. Tak majú „systém“ a

---

¹ „Protirečenie sa zakladá len na projekcii našich vlastných pojmov a pocitov. Či chápeme niečo ako „kooperáciu“ alebo ako „konkurenciu“, závisí od toho, čo sa rozlišuje ako „systém“ a ako „okolitý svet.“ (1, s. 26)

„okolitý svet“ k sebe komplementárny vzťah, časti systému sa tiež dopĺňajú v celok. Skrátka: Svet sa rozloží na komplementárne jednotky, alebo je „zakúšaný“ v takýchto jednotkách, ktoré sa potom aritmetickým spôsobom sčítajú do „svetovej skúsenosti“. Tak sa Rapoport pokúša očistiť svet a myslenie od protirečenia. Robí to v záujme „vedeckého humanizmu“.

Rapoportov pokus očistiť myslenie od protirečenia, zbaviť ho jeho ideologického poblúdenia a tým ho uzdraviť smeruje k rozšíreniu vzťahného systému. Čím širšie sú hranice tohto systému, čím je svet oproti otvorenejší, tým komplementárnejšie, neprotirečivejšie plynie myslenie. Ale myslenie nesmie „prekročiť brehy“, musí zostať v hraniciach určitého systému. Rapoport sa domnieva, že tieto hranice sú poznaniu dané *operacionálnym charakterom vedy*. Považuje túto formu vedy za najzrelšiu, mysleniu najprospernejšiu. Uvádza tieto jej znaky:

1. Vo vede možno pripustiť len kvantitatívne pojmy, aby sa zaručila najvyššia miera objektivity a exaktnosti pri overovaní vedeckých výpovedí. Základom vedeckej činnosti sa preto stáva metóda kvantifikácie. Pod kvantifikáciou rozumie Rapoport „charakterizovanie udalosti pomocou kvantít a ich vzťahov medzi sebou.“ (2, s. 382) Toto charakterizovanie spočíva v tom, že počítanie a meranie sú navzájom späté. Tým sa otvorí najmä ľudskému mysleniu široké pole kombinácií rozličných elementárnych jednotiek a veličín. Spojenie miery a počtu predchádza objaveniu *invariant* v našich skúsenostiach. Osobitný význam má kvantitatívne znázornenie kvalít. Znamenitym príkladom toho je fyzika. Celý jej vývoj je údajne postupujúca kvantifikácia kvalít. Každá kvantifikácia je zjednodušením, ktoré tvorí základ pre vedecké idealizovanie. Pohyb vedeckého myslenia v idealizovanom svete je príznačný pre kvantifikujúcu vedu: „Kvantitatívna veda opisuje ideálne, nie skutočné situácie.“ (2, s. 262)

2. Vedecké pojmy sa majú definovať operacionálne. Tým sa rozumie, že operacionálne definície vypovedajú, „... čo sa musí urobiť a čo sa musí pozorovať, aby sa definovaná vec alebo jej (invariantné) pôsobenie prenieslo do oblasti vlastnej skúsenosti“. (2, s. 48) O invariantoch, na ktoré sa poukazuje v operacionálnych definíciách, nemožno predpokladať, že sú tu od začiatku, teda už pred aktom merania a pozorovania. Oveľa skôr by sa naša pozornosť obrátila na tie *relatívne invarianty*, ktoré sa dostavujú ako výsledok určitých operácií. Existencia pozorovateľných udalostí a vecí, ktorá predchádza skúsenosť, je tým sporná. Ich existencia alebo skutočnosť vyplýva z uskutočnených operácií a je v pozorovaných invariantách.

3. Ak možno zmysel vedeckých pojmov definovať len operacionálne, tak aj pravdivosť vedeckých výpovedí možno zistiť len operacionálne.

Rapoportom uvedená operacionálna definícia pravdivosti vychádza z toho, že pravdivosť určitého tvrdenia je nejako obsiahnutá v predpo-

vediach spojených s ním. Kritériá, ktorým musí pravdivá operacionálna výpoveď vyhovovať, sú tieto:

tvrdenie zahŕňa predpovede, ktoré možno overiť mysliteľnými operáciami,

uskutočnili sa operácie na overenie predpovedí a predpovede sa operáciami potvrdili. (2, s. 36)

Pozoruhodné je, že Rapoport navrhuje použiť toto kritérium aj na výpovede, ktoré nie sú výpoveďami vedy. Aj etické postuláty, formulované politické ciele atď. majú byť objektivizované použitím operacionálneho kritéria pravdivosti. Tým vytvára Rapoport vedecko-teoretickú základňu pre vedeckú (operacionálnu) analýzu politického konania a cieľov. Verí tiež, že „operacionalizovaním“ etických kategórií sa môže odstrániť rozpor medzi vedou a hodnotou.

4. Vedecké poznanie má vyhovovať princípu čo najmenšieho plýtvania. Cieľom operacionálnej vedy má byť zníženie množstva základných pojmov pri výbere pojmov, ktoré treba definovať, a ponúkaných vysvetlení. Mierou výkonnosti vedy má byť preto vysvetliť čo najmenej pojmami čo najviac. „Viac vedieť znamená, povedané operacionálne, byť schopný, vysvetliť (alebo predpovedať) menším množstvom predpokladov viac.“ (2, s. 128)

Rapoport neeliminuje z myslenia len protirečenia, ale aj prechod každého určenia, vlastnosti, stránky v iné, im protichodné.

Tak sa ukazuje, že operacionalistická filozofia sa snaží urobiť rámcom svojich argumentácií pracovné techniky a techniky myslenia modernej vedy. Interpretuje ich subjektívno-idealisticky a stavia ich proti dialektickej metóde myslenia. Tým je táto veda zahrnutá do tradičného prúdu buržoázneho filozofovania, ktorý má byť znovu vzkriesený. Veda ako celok sa tak stáva argumentom pre „prežitie“ buržoáznej spoločnosti s jej duchovnou kultúrou, jej etickými hodnotami a princípmi.

Operacionalistická filozofia Rapoportu plní ideologicky integrujúcu funkciu. Uvedieme podľa nášho názoru najdôležitejšie aspekty tejto funkcie:

1. Operacionalistická filozofia slúži na to, aby formálne a eklekticky zjednotila hlavné formy teoretického zvládnutia skutočnosti človekom, tak ako ich buržoázna ideológia môže rozvíjať v konkrétnej forme a využívať na upevnenie svojich vlastných pozícií. Tým sa predstiera špecificky ideologická jednota vedy.

2. Operacionalistická filozofia zamýšľa prekonať pre buržoáznu spoločnosť principiálnu nezlučiteľnosť teórie a praxe. Toto prekonanie sa zakladá na operacionalizovaní vedeckých pojmov a spôsobov myslenia v tom zmysle, že svoj obsah a svoj význam si zachovávajú len v buržoáznom systéme, prípadne v procese buržoáznej praxe.

3. Operacionalistická filozofia sa usiluje ukázať vedu vzhľadom na jej interné a externé štruktúry, ktorým buržoázna spoločnosť vtlačila svoju pečať a ktoré sú podávané ako najdokonalejšie a najrozvinutejšie

štruktúry vedy, ako štruktúry zodpovedajúce podstate človeka. Prechod k vyšším formám vedy, ktoré sa začínajú utvárať v socializme, sa tým principiálne popiera.

4. Operacionalistická filozofia plní funkciu analytického nástroja. Ako taká slúži k rozčleneniu konkrétnych vied, aby sa izolovali také techniky myslenia, ktoré vyhovujú jednak požiadavke použiteľnosti vedeckých poznatkov v prospech monopolistického kapitálu, jednak konformnému zlepšeniu organizačných, riadiacich a mocenských štruktúr spoločenských systémov ovládaných monopolistickým kapitálom. Tým sa veda javí ako zospoločenštená a spoločnosť ako zvedečená.

5. Operacionalistická filozofia slúži na to, aby zlúčila sociálno-vedecké teórie a poznatky do jednej nosnej bázy (t. j. bázy prijateľnej a vhodnej pre imperialistické mocenské triedy a elity), z ktorej by sa dala formulovať politická stratégia, z ktorej by sa v mene humanizovania a zvedečtenia politiky o nej „slobodne“ diskutovalo a z ktorej by sa „prakticky“ uskutočňovala.

6. Operacionalistická filozofia je etický apel na vedcov, aby sa identifikovali s hodnotovým systémom buržoáznej spoločnosti.

LITERATÚRA

1. RAPOPORT, A.: Konflikt in der vom Menschen gemachten Umwelt. Darmstadt.
2. RAPOPORT, A.: Philosophie heute und morgen. Darmstadt.
3. RAPOPORT, A.: Strategy and Conscience. New York, Evanston und London 1964.
4. DOMIN, G. a kol.: Bürgerliche Wissenschaftsauffassungen in der Krise. Berlin 1976.
5. KLÜVER, J.: Operationalismus. Kritik einer Philosophie der exakten Wissenschaften. Stuttgart/Bad Cannstadt 1971.

ЧТО ТАКОЕ ОПЕРАЦИОНАЛИСТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ?

Дитер Пэликэ

Статья посвящена анализу и критике философской концепции основоположника и видного представителя операционалистической философии Анатоля Рапопорта. Автор указывает на субъективно-идеалистический характер операционализма. В основе концепции Рапопорта лежат исходные положения классического субъективного идеализма типа идеализма Беркли и Юма, которые в ней сочетаются с проблемой развития науки. Автор polemизует с его пониманием человека, науки и рационального анализа как единственно правильного научного метода. Рапопорт клеветает на диалектику, а именно как в ее идеалистической, так и в марксистской форме, объявляя ее враждебной науке и считая ее методом подавления творческих сил человека, прежде всего душевных способностей интеллигенции. Свои нападки он сосредоточивает прежде всего на основной категории диалектики — на категории противоречия, которое понимает чисто субъективно. Противоречие необходимо якобы полностью исключить, так как оно является признаком больного мышления. Рапопорт хочет осуществить это путем расширения «коррелятивных систем», чтобы они были способны принять взаимоисключающийся, противоречивый опыт человека. Философской

и методологической концепции противоречия он противопоставляет идею дополнительности.

Автор указывает на наиболее важные аспекты идеологически интегрирующей функции операционалистической философии.

WAS IST OPERATIONALISTISCHE PHILOSOPHIE?

Dieter Pälke

Die vorliegende Studie ist der Analyse und Kritik der philosophischen Konzeption des Begründers und bedeutenden Repräsentanten der operationalistischen Philosophie Anatol Rapoport, gewidmet. Der Verfasser zeigt den subjektiv-idealistischen Charakter des Operationalismus auf. Auch Rapaports Konzeption ist auf den Grundlagen des klassischen subjektiven Idealismus vom Typ Berkeleys und Humes aufgebaut und wird mit dem Problem der wissenschaftlichen Entfaltung verknüpft. Der Verfasser polemisiert mit seiner Auffassung des Menschen, der Wissenschaft und rationalen Analyse als der einzig richtigen wissenschaftlichen Methode. Rapoport denunziert die Dialektik, und zwar die Dialektik sowohl in ihren idealistischen wie auch marxistischen Form als wissenschaftsfeindlich und als eine Methode der Unterdrückung aller schöpferischen Kräfte des Menschen, vor allem der geistigen Fähigkeiten der Intelligenz. Seine Angriffe konzentriert er insbesondere gegen die Grundkategorie der Dialektik — den Widerspruch, welchen er rein subjektiv begreift. Er sei vollkommen auszuschliessen, da er das Anzeichen eines krankhaften Denkens ist. Rapoport möchte dies durch die Verbreitung von „Bezugssystemen“ durchführen, um sich gegenseitig ausschliessende, widersprüchliche Erfahrungen des Menschen aufnehmen zu können. Anstatt einer philosophischen und methodologischen Konzeption des Widerspruchs wendet er die Idee der Komplementarität an.

Der Verfasser weist hin auf die wichtigsten Aspekte der ideologisch integrierenden Funktion der operationalistischen Philosophie.